

sebbségek, de a tankönyvkiadásban például nemcsak külföldről kell tankönyveket hozni. A magyarországi német tankönyvírás igenis nagyon szép eredményeket tud felmutatni. Ugyanez a helyzet a horvátoknál is, a szerbek is írnak saját maguk tankönyveket. Természetesen nagyon fontos az anyaországok támogatása, és ezt a hazai kisebbségeink jobban igénybe vehetnék. Itt térnék vissza a határon túli magyarok nyelvhasználatához. Nekünk is támogatni kell őket. De felhívnám a szlovákiai magyarok itt lévő képviselőinek figyelmét is, hogy vigyázzanak szemükkel a magyarországi kisebbségekre vessék, nehogy ugyanoda jussanak el a nyelvi kompetencia tekintetében. Ha nem fogják az önkéntesek végigjárni a családokat, hogy írassák be magyar nyelvre a gyerekeiket, akkor a magyarországi kisebbségek nyelvesztése sorsára fognak jutni. Mert itt ma Magyarországon az a helyzet, hogy nem is nagyon akarják a szülők a nemzetiségi nyelv oktatását, mert már nem is nagyon tudnak, és az anyanyelvet az iskolában kell újra tanulni, ami távolról sem ugyanaz a folyamat, mint amikor valaki az édes anyatejjel szívja magába a nyelvet.

KENESEI ISTVÁN: Köszönöm ezt az utolsó hozzászólást is, amely ismételen arra mutatott rá, hogy az adja meg a szlovák nyelvtörvénnyel szembeni kritikánk elvi hátterét, hogy mi saját magunkkal szemben is kritikusak vagyunk. Időhiány miatt el nem hangzott bevezető előadásomban fölvettem a kérdést, hogy mit vártunk volna szlovák barátainktól, mit kellett volna tenniük? Azt vártuk volna, hogy első körben ők tiltakozzanak a nyelvtörvény ellen ugyanúgy, ahogy Magyarorszá-

gon, amikor egy korlátozó jellegű nyelvtörvényt kívántak bevezetni, számos nyelvész megpróbált ez ellen fellépni. Ma Magyarországon van egy igencsak kis hatókörű, úgynevezett reklámyelvtörvény, amellyel egyébként továbbra sem ért egyet számos nyelvész. Ez a kritika azonban nem külföldről fogalmazódik meg egy magyar törvénnyel szemben, hanem Magyarországon belülről. Tehát ezt várnánk el szlovák barátainktól is. Vannak Szlovákiában számosan közéleti személyiségek, tudósok, akik tiltakoztak, de azt hiszem, nem elegendő, és nagyon-nagyon kevés nyelvész van köztük. Hálás vagyok az előadóknak, hogy igen rövid határidejű felkészüléssel igen érdekes előadásokat tartottak. Nagyon szépen köszönöm a közéleti személyiségeknek, politikusoknak határon innen és határon túl, hogy megtisztelték jelenlétükkel ezt a konferenciát. Befejezésül annyit szeretnék mondani, hogy a tudomány nem politizál, de sok támogatást tud adni a politikának: földerít tényeket, összefoglal, értelmez, és ezzel segítségükre siet azoknak, akik a jó gyakorlatokat akarják támogatni Európa és a világ különböző országaiban. Reméljük, hogy a mi politikusaink is ezt az elvet fogják követni, a jó gyakorlatokat fogják támogatni, és megtalálják azokat a szövetségeket, akikkel összefogva lehetséges lesz ezt a jelenlegi szlovák nyelvtörvényt enyhíteni vagy esetleg eltörölni.

Köszönöm a részvételt és szép ünnepet kívánok mindenkinek.

Kulcsszavak: *nyelvhasználat, kisebbségi nyelvek, kisebbségek oktatási helyzete, nyelvi jogok, ember jogok, nemzetközi jog, nyelvtörvény, Szlovákia*

Száz éve született Radnóti Miklós

A RADNÓTI-KUTATÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE (CENTENÁRIUMI JEGYZETEK)

Lengyel András

irodalomtörténész, főtanácsos,
Móra Ferenc Múzeum, Szeged
feketehaz@t-online.hu

A Radnóti-recepció ma meglehetősen felemás képet mutat. Egyfelől szilárd kanonikus pozíció, másfelől viszont, legalábbis ehhez az erős pozícióhoz mérten, szerény irodalomtörténeti földolgozó munka s rengeteg égető adósság.

Ha ezt a kettősséget kicsit közelebről szemügyre vesszük, az ellentét még élesebben ugrik elő. Radnóti Miklós ugyanis, mint a holokauszt-irodalom része, határainkon kívül is ismert és elismert alkotó, idehaza pedig aligha van olyan, legalább nyolc osztályt elvégzett magyar állampolgár, aki nevét ne ismerne, s kivételes jelentőségéről ne lenne tudomása. S elmondható, mára az 1946 utáni kultuszépítő baráti megnyilatkozásokból is valódi szaktudományos teljesítmények nőttek ki. (A kitűnő, de méltatlanul keveset emlegetett Melczer Tibor [2003] például munkássága javát Radnóti-ról, a Radnóti-életműről alkotta.) Ma már tehát nemcsak a hajdani barátok: Ortutay Gyula, Baróti Dezső és Tolnai Gábor jórészt még személyes hangú írásai vagy stilizált baráti emlékezések, alkalmi megnyilatkozások állnak rendelkezé-

sünkre, de a kutatás már egészében is nagykorú lett. A korábbi kezdemények után, azokra is építve viszonylag jó életműkiadás is született. Így mindenekelőtt, s ez a legfontosabb, Ferencz Győző jóvoltából van egy megbízható, jó verskiadásunk (Radnóti, 2003), amely – bár nem kritikai igényű editio – jóval több, mint a szokványos, úgynevezett népszerű kiadások. S ugyancsak Ferencz Győző tollából megszületett a költő „kritikai életrajza” (Ferencz, 2005) is, amely – a magyar irodalomtudományt újabban jócskán deformáló lila teoretizálás helyett – angolszász típusú, tárgyias életrajz, az életút és az életmű arányosan elrendezett bemutatása, nagyon gazdag forrásanyag alapján. Olyan mű ez tehát, amelyet mindenkinek – szakembereknek és úgynevezett „egyszerű” olvasóknak – nyugodt lélekkel lehet ajánlani. Nagy erénye, hogy tárgyias és részletgazdag, s ugyanakkor jó kalauz az életművel való ismerkedéshez. A filológus bőven talál benne korábban ismeretlen, új anyagot, amely további kutatásra inspirálja, de a „csak” tájékozódni vágyó is megkapja azt, amit szeretne: eligazítást Rad-

nóti világában. A költő életútjának utolsó stációjáról: munkaszolgálatáról és haláláról tudósító fejezetek pedig akár dokumentumdrámaként is olvashatók – a bennük megjelenített emberi magatartás és sors a szó legnemesebb értelmében megrendítő.

Ez utóbbi nem is a véletlen műve; Ferencz Győző „csak” a kínálkozó lehetőséghez nőtt föl, amikor e fejezeteket megírta. Az élet és az életmű szoros összekapcsolódása adja ugyanis azt a többletet, amely Radnóti – „készei” termése révén – a magyar irodalom legelső vonalába emeli. Az életmű, rációvalva sok közkeletű irodalmi babonára, a költő sorsa révén válik azzá, ami megkerülhetlenné teszi, s újra s újra feléje fordítja a figyelmet. Radnóti ugyanis, ahogy Pilinszky János írta róla, sajátos „szituációs zsenialitás” jellemzi: „Tehetségét – amely minden úgynevezett alkotóban alig több néhány százaléknál – egy kiszámíthatatlan helyzet s még hozzá egy olyan tragikum növesztette fel, melyre indulásakor aligha számított. Fiatalkori költészetét néhány szürrealisztikus elem beszívargása jellemezte, majd egy váratlan és tökéletes hangvételű bukolikus líra. Látszatra erre született: az idillre, az elveszett latinus paradicsom visszaszerzésére. Mondataiban klasszikusan van ismét jelen a szilvalekvár illata, a kedves, a kert és a barátság időtlen törekenysége. És ezekbe az üvegfúvók aggodalmas finomságával alakított mondataiba szabadul be a világtalan legmegalázóbb szerencsétlensége. Ügyetlenségéből nem változtatta meg stílusát? Alighiszem. Az, amit barbár ésszel szituációs zsenialitásnak neveztem, de amit egyszerűen hűségnek is mondhatnék, hozta létre költészetének utolsó korszakának »kiszámíthatatlan« remekeit” (Pilinszky, 1974. 3., újraközölve: Pilinszky, 1982, 366–367.). S figyelemre méltó tény, hogy ezzel egyezően fogja föl Radnó-

ti költészetét, e költészet jelentőségét a *Sors-talanság*-gal világhírűvé lett Kertész Imre is. Szerinte ugyanis „az utolsó tíz versével vitathatatlanul világirodalmi rangra emelkedett” költő teljesítményében valami nehezen magyarázható paradoxon érhető tetten: „a költők nem mindig tudják, hogyan kell élni, csaknem mindig tudják viszont, hogy meghalniuk hogyan kell. Nagy kérdés, miként hatna a hűség e heroizmusa [ti. Radnótié], ha a költő meg nem pecsételte volna a sorsával is” (Kertész, 2008, 170–171.): Ám a Kertész Imre mondatában bujkáló kérdésre, Radnóti illetően, tudjuk, már régen kész az egyedül lehetséges válasz. Ahogy Baránszky-Jób László klasszikus pontossággal megfogalmazta: „Ezáltal [ti. Radnóti sorsa által] ez a költészet döbbenetes valósággrangra jut” – (Baránszky-Jób, 1978, 454.). S ma ez hiányzik az irodalomból.

E helyzet, persze, az újabb keletű irodalomtudományos trendek fényében már-már anomáliának számít, s a *mainstream* tudomány nem is igen tud mit kezdeni vele. Némi sarkosan fogalmazva: az élet és az életmű viszonya ez esetben szinte minden vetületében ellenkezik azzal az előföltételek-rendszerrel, mely ma az irodalomtudományt mozgatja. Nem is csoda tehát, hogy Radnóti szilárd kanonikus pozíciója ellenére, az életmű nem tartozik azon szövegek közé, amelyek mint nagy teóriák illusztrációs anyaga minduntalan jelen van a divatos értelmezői gyakorlatban, s doktori disszertációk tárgyaként kutatópályák tömegét indítja el. Ám ez a kutatástörténeti szituáció azzal jár, hogy sok olyan részletkutatás, amelynek már régen meg kellett volna születnie, máig adóssággként terheli a szakma számláját.

A mostani, centenáriumi figyelem, persze, javíthat némileg e helyzeten, de ha őszinték vagyunk magunkhoz, el kell ismernünk:

ennek kevés az esélye. A centenáriumi érdeklődésnek annyi következménye mindenestre lehet, hogy – ha nem akarunk teljesen beleveszni az ünneplések procedurális rendjébe, a formális ünnepélyességbe – szembenézésre kényszerülünk teendőinkkel. A mostani alkalmat magam is erre használom föl, s – legalább utalásszerűen – jelezni akarom azokat a főbb pontokat, amelyeknél előbbi áttörést tartok szükségesnek.

A teendők számbavételénél célszerű a viszonylag egyszerű, bár fölöttébb munkaigényes feladatokkal kezdeni. S itt nyilvánvaló, hogy mint általában, Radnóti esetében is a legfontosabb teendő az életművet alkotó szövegkorpusz teljességre törekvő, szövegkritikai igényű kiadása. Jelenleg ugyan, mint utaltam már rá, a versek jó, de nem kritikai igényű kiadásban férhetők hozzá, s a próza nagyobbik része is megjelent már. A szövegkritikai kiadás hozadéka mégis, ezekhez az edítiokhöz viszonyítva is jelentős lenne. Az egyik szempont, amelyik indokolja a textológiai munkát, a teljesség, az életmű fölötti teljes áttekintés megteremtésének igénye. Igaz, jó vers tudomásom szerint már nincs a kiadatlan anyagban, a még meg nem jelent versek zöme nagyon korai, úgynevezett zsenge. S ezek esztétikai szempontból inkább hígítanak az életművet, mint értékét emelnék. Ám az a viszonylag nagy mennyiségű zsenge, amelyről tudomásunk van, éppen az *én* formálódása szempontjából bír forrásértékkel, s így a mentalitástörténetileg elemezhető anyagot növelné meg. Ezeknek persze a „népszerű” kiadásokban csakugyan nincs helyük, ám a sokoldalú tudományos analízis igényei megkövetelik, hogy ezek a sikerületlen korai művek is nyilvánosan hozzáférhetőek legyenek. (Hasznosításuk egynémely lehetőségeire a későbbiekben igyekszem utalni.) A

próza szövegkorpusz pedig, ha hiányai mennyiségileg kisebbek is, minőségi hiányt mutat: kiadatlan például a költő francia szakdolgozatának francia nyelvű végső változata, esztétikai gondolkodásának ez a fontos dokumentuma. A kritikai kiadás másik jelentős hozadéka, ha ez lehetséges, várhatóan még fontosabb, mint a teljesség igényének kielégítése. Egy ilyen editio ugyanis jellegeből következően nemcsak regisztrálja az életművet alkotó szövegek valamennyi változatát, összevetve s egységes rendben adva a kéziratok s a publikációk textológiai összefüggéseit; bevilágít az alkotó műhelyébe is. De – mindezt ráadásul – maga az életmű is textológiai és filológiai jegyzetek kíséretében jelenik meg benne, s így minden további értelmezés alapjául szolgál. A szakmai nehézség persze éppen ebből adódik: az a sokrétű fölkészültség, ami egy ilyen kiadás elkészítéséhez elengedhetetlen, nem sok kutatóban van meg, ráadásul sokat is kell hozzá „kubikolni”, amíg minden össze nem áll. A textológia a magas fokú invenció és a fokozott szorgalom műfaja: ritkán jön össze maradéktalanul egy emberben. De ha összejön, mint például József Attila versei esetében, s a szövegkorpuszt a legnagyobb élő magyar textológus, Stoll Béla veszi munkába, az eredmény hosszú távra megoldja a gondokat. Hogy Radnóti életműve megleg-e a maga Stoll Béláját, egyelőre, sajnos, nyitott kérdés. A pálya mindenestre szabad. Szerencsére Radnóti megőrizte írói műhelye dokumentumait, s e gazdag anyag – özvegye jóvoltából – egy ideje immár közgyűjteményben van. Az akadémiai könyvtár kéziratára őrzi, s tudomásom szerint már megkezdődött az anyag kéziratári földolgozása. A szorosabb értelemben vett textológusi munkához tehát viszonylag rövid időn belül adottak lesznek az átlagosnál lényegesen jobb feltételek.

Ide vonható, önmagában is érdekes, de mindmáig figyelemre nem méltított feladatkör Radnóti saját köteteibe írott ajánlásainak, *dedikátumainak* összegyűjtése. Ez a munka látszólag ugyan a magánérdekűnek, privát-passzióknak is vélhető bibliofília egyik ága csupán. Valójában jóval több annál. Egyebek közt megmutatja azt a kapcsolathálót is, amelyet az ajánló, ez esetben Radnóti maga font maga köré, s ez a *network* megismerhetővé teszi azt az ismerősi-baráti kört, amely a költő környezetében mozogva élete szociokulturális föltételeiről s elsődleges olvasóközönységéről árulkodik. E téren jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy egy fiatal szegedi kutató, Bíró-Balogh Tamás már eddig is jelentős anyagot gyűjtött össze, s adattára közel áll a megjelenéshez.

A legnagyobb, egyben legsürgetőbb szövegkiadási feladat mindazonáltal a költő teljes levelezésének összegyűjtése és kiadása. Azaz, ki kellene végre adni mindazokat a leveleket, amelyeket a költő írt, és azokat is, amelyeket neki címeztek. A „teljesesség” elsőre természetesen nem érhető el, de ennek jó megközelítése is nagy eredmény lenne. Itt, minden jel szerint, nagy szövegkorpusszal kell számolni. Ismeretes, csak a költő szegedi éveiből, s egyedül csak Gyarmati Fanninak címezve is kb. ötszáz levél maradt fenn. A levelezés kiadását, sajnos, éppen ez a körülmény teszi némileg problematikussá: az özvegy, emberileg teljesen érthetően, nem szívesen látná viszont nyomtatásban, mindenki számára hozzáférhetően élete legszemélyesebb dokumentumait. Szempontja, nem is kétséges, releváns szempont; emberek vagyunk, érzékenységekkel. S mindenkinek szíve-joga, védeni akarja-e intimszféráját a nyilvánosságtól. Ám ez nem változtat azon a tényen, hogy a levelezést előbb-utóbb mégis-

csak ki kell adni, hiszen ez a szövegkorpusz nem csak egyes darabjai révén érdekes, de egészében is, sőt egészében igazán. S mivel szeriális forrásról van szó, nemcsak életrajzi „adalékok” tömege rejtőzik benne, de – Radnóti megértése szempontjából – ennél jóval több. Márpedig a levelezés az ő esetében kivált fontos: ez az a szövegkorpusz, mely médiuma az életút *eseménytörténete* és a létrejövő *mű* közötti nagyon bonyolult, nagyon finom, de mégis csak megfogható *közvetítésnek*. A levelezésből tehát egyebek közt az a folyamat is tanulmányozható lesz, amely az *én* számára adódó, az életút eseménytörténete során megképződő mentális föladatok személyes földolgozását mutatja meg. Ez pedig Radnóti esetében megkerülhetetlen értelmezési terület.

A levelezéskiadás kérdése így automatikusan átvezet a textológiai feladatok köréből a mélyebb, elméleti és történeti feladatokhoz. A levelezés megismerése ugyanis az ilyen gyűjtemények szokásos hozadékán túl lehetővé teszi a Radnóti-értelmezés szempontjából különösen fontos identitáskérdések szokásosnál mélyebb s az eddigieknél tárgyiasabb vizsgálatát.

S hogy miért fontos ez? Megítélésem szerint a Radnóti-problematika kulcskérdése a költő identitásának kérdése. Nem egyszerűen arról van szó, hogy egy ’zsidó származású magyar költő’ az, aki ezt az életművet megalkotta, hanem elsősorban arról, hogy ez az identitás *előföltétele* volt annak a költői teljesítménynek, amely a végső remekeket is megszülte, s amelyeknek, láttuk, fontosságát Pilinszky és Kertész egyaránt kimondja. Ahhoz, hogy ezek a végső nagy versek, az emberi helytállás e már-már példanélküli dokumentumai megszülethessenek, egy olyan – meglehet, bonyolult és atipikus – identitásalakzat kellett, amilyen az övé volt. S ennek

létrejöttéhez nemcsak az szükségeltetett, hogy elrendezze magában zsidósága és magyarsága külön-külön is, együttesükben pedig kivált ellentmondásos és feszültségteli viszonyának alapvető kérdéseit. De az is kellett, hogy ebben a körülmények által kikényszerített identitásépítésben éniintegritása is erős maradjon. Sem belső problémái, sem a külvilág fejleményei ne „szedjék szét”, s főleg: ne számolják föl személyes morális autonómiáját. Ez pedig, túl a zsidó–nem zsidó-viszony bonyolult feszültségrendszerén, már csak azért sem volt kis teljesítmény, mert Radnótinak meg kellett küzdenie születése traumájával is. Azzal a kegyetlen ténnyel, hogy születésekor ikertestvére is, édesanyja is belehalt a szülésbe, s ezért a kettős halálért utóbb Radnóti önmagát vádolta. („...ikret szülő anyácska, gyilkosod” – írta önmagáról, nagyon jellemzően, egyik versében.) Ez az önvád persze minden emberi mérce szerint indokolatlan volt, a tragédiáról nem tehetett, maga az érzés azonban ennek ellenére is erősen befolyásolta, s önmagáról alakuló énképét alighanem haláláig meghatározta.

Ennek a Radnóti-kiküzdötte identitásalakzatnak az összetevői nagy, interiorizált történeti összefüggésekből s egyben igen csak súlyos egyénlélektani viszonyokból bontakoztak ki. A zsidó–nem zsidó-viszony rendezése mint a „magyar” identitás előföltétele, a szociálisan érzékeny morális lény baloldali elköteleződése, spirituális vonzalmainak a keresztény (katolikus) metafizikában való megtalálása, a mindezek ellenében is ható egyéni ösztönkésztetések pszichoanalitikus „megszelídítése” s műalkotásá transzformálása – mind-mind olyan kérdés, amely Ferencz Győző munkája után is nyitottnak tekinthető, és további alapos elemzést igényel.

Itt és most ezekre természetesen nem keríthetők sort, legfőljebb utalhatok arra, hogy egyikre-másikra újabb írásaimban (Lengyel, 2009a, 2009b) már megkíséreltem valamilyen választ keresni. Egy összefüggés fölvilágítását azonban nem állhatom meg, s ez a pszichoanalízis szerepe az identitásépítésben. Ismeretes, hogy amikor 1939-ben Sigmund Freud meghalt, *Napló*-jában Radnóti megemlékezett a pszichoanalízis tudományának megteremtőjéről, akit – mint köztudott – korábban Kosztolányi is, József Attila is versben ünnepelt. De Radnóti naplóbejegyzése más természetű, mint költőtársai mégoly elismertő megnyilatkozásai is voltak. Ő Freud kapcsán teljesen váratlanul személyes önalakításának folyamatába enged ekkor bepillantani. A halál másnapján, szeptember 25-én ezt jegyezte föl önmagának: „Tegnap meghalt Freud. Milyen jó volt éreznem, tudnom, hogy él valahol. Nagy tudós volt és nagy művész, sokáig éltem a »légkör«-ében, sokáig nevelt, szerettem. S gyászolom.” (Napló 1989:70.). E bejegyzés kulcsszava nyilvánvalóan ez: „nevelt”, egész aurája pedig egyfajta fiúgyász meglétéről árulkodik. De túlzottan rövidre zárnánk az értelmezést, ha csak azt szűrnénk le a bejegyzésből, hogy Radnóti számára Freud egyféle apaszerepet kapott. A feladat, amelynek tisztázása az identitásalakzat megértéséhez elengedhetetlen, a Radnóti emlegette nevelési folyamat részleteinek kritikai rekonstrukciója. S az, ami a szétszórt adatokból e nevelésről összerakható, önmagában is jelzi, e téren az analitikus orientációjú, de kérdéseit az életműből merítő kutatásnak nagy feladatai lesznek.

Radnóti a sikeres önanalízis példája a magyar irodalomban: megerősödve került ki belőle. Nem kétséges persze, hogy az elemzésre váró identitásalakzatnak egyénlélektani,

szociokulturális és spirituális-metafizikai szintje egyaránt van, s jellegét éppen ezek összerendezettsége adja meg. Az összerendezettség éppen aktuális állapotát és stádiumát pedig ezek esztétikai igényű transzformációi, a művek, főleg a versek mutatják meg a legtisztábban. S ez az itt csak jelezhető összefüggés teszi érthetővé, hogy Radnóti költészetének kortársi recepciója, kivált a korai periódus vonatkozásában, meglehetősen vegyes képet mutat. Költői produkcióját igazi versértők, jeles alkotók fogadták erős kritikával, elég, ha csak Babits Mihály (1973) csípős megjegyzésére, József Attila tartózkodó magatartására, vagy éppen Németh Andor (1939) lesújtó kritikájára utalok. Komlós Aladár (1977) pedig már távlatból, az életmű egészének ismeretében is azt írta róla, hogy kevés jelentős költő indult oly alacsony szintről, mint Radnóti. Fölmerül tehát a kérdés, mi magyarázza e tagadhatatlan disszonanciát? Úgy gondolom, az is, hogy a mesterséget Radnótinak is meg kellett tanulnia, – egyik, Sík Sándornál tett vizsgálja elárulja, hogy akkor még a vers-tant sem tudta rendesen. De nyilvánvaló, hogy nemcsak ez a mesterségbeli összefüggés érvényesült a recepció disszonanciáiban. Megítélésem szerint verseinek minősége döntően aszerint alakult, ahogy identitása belső feszültségeit, sőt antinómiáit el tudta magában rendezni. Azaz aszerint, ahogy megtalálta önmagát. S ez bizony időt s erőfeszítést igényelt. A fordulat, amennyire megítélhető, szegedi egyetemi éveiben következett be, Budapestre visszatérve már egy érettebb, letisztultabb költő jelentkezett az irodalmi életben. Igazi költői teljesítménye azonban csak a *Járkálj csak, halálbratételt* kötet megjelenése után bontakozott ki, a csúcsra pedig csak tragikus sorsa legkritikusabb pillanataiban, a halála előtti végső szakaszban jutott föl. Al-

kata adottságai, emberi teljesítménye és költészete akkor, a legnehezebb pillanatokban került olyan viszonyba egymással, amely a nagy költészet legfőbb emberi föltételét biztosította számára.

Végezetül még egy megjegyzés. Nem szeretném, ha az elmondottak nyomán az a tévképzet alakulna ki, hogy Radnótit a sors tette nagy költővé, s ami érdekes életművében, az csupán az „életanyaga”, az, amit átélt, s amibe belehalt. Mert nem így van. Ismeretes, Radnóti sorsában – *mutatis mutandis* – sok százazren osztoztak, Radnóti azonban csak egy van. A többiek sorsa – Kertész Imre paradoxonával élve – a sorstalanság: a sors rangjára emelkedni nem tudó pusztá megtörtént-ség, az elmondás és fölidézés ereje nélkül maradt pusztulás. A közös sors kihívására ugyanis csak az ő – emberi és költői – válasza volt az, ami utólag is revelatív, ami a kollektív tragédiát a költészet közegében újraátélhetővé teszi s kataritikussá változtatja. Ehhez pedig az emberi attitűd és a költői alkotásfolyamat együttléte szükségeltetett. A retorikai, figurális szövegértelmező munka tehát teljesítménye megértéséhez egyáltalán nem nélkülözhető. Az a csiszolt, fegyvelmezett, pontosságra törekvő megszólalási mód, amely pályája érett korszakában már sajátja volt, s amely éppen a sorsával való éles kontrasztja miatt megismerhetetlen teljesítménnyé szervezi verseit, költői teljesítmény: poézis. Jóval több és hatásosabb, mint bármely, mégoly megrendítő történeti dokumentum.

Sorsa és költészete az éniintegritás modernitásbeli fölbomlásának ellenpontja, s egyben mégis – egy magasabb szinten – beigazolása. Az elbukó ellenállás hősiessége.

Kulcsszavak: *holokauszt-irodalom*, „szituációs zsenialitás”, *identitás*, *textológia*, *költészet*

IRODALOM

- Babits Mihály (1973): Új népiesség. In: Babits Mihály: *Könyvről könyvre*. Magyar Helikon, Bp., 106–108.
 Baránszky-Jób László (1987): Fecske földet szántva röpdes. Radnóti Miklós lírája. In: Baránszky-Jób László: *A művészi érték világa*. Magvető, Bp., 449–54.
 Ferencz Győző (2005): *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Osiris, Bp.
 Kertész Imre (2008): Haza, otthon, ország. In: Kertész Imre: *Európa nyomozható öröksége*. Magvető, Bp.
 Komlós Aladár (1977): Radnóti olvasása közben. In: Komlós Aladár: *Kritikus számadás*. Szépirodalmi, Bp., 161–171.
 Lengyel András (2009a): Radnóti, Vas István és az *Őszi rombolás*. Tiszatáj, május, 22–29.

- Lengyel András (2009b): Radnóti identitásszerveződé-sének kérdéséhez. Forrás, május, 15–23.
 Melczer Tibor (2003): „Ha minden összetört...” *Radnóti Miklós költészete utolsó versei tükrében*. Argumentum, Bp.
 Németh Andor (1939): Radnóti Miklós: Meredek út. Szép Szó, január–február, 31, 73–74.
 Pilinszky János (1974): Radnóti Miklós. Élet és Irodalom, nov. 23.
 Radnóti Miklós (1989): *Napló*. Sajtó alá rendezte Radnóti Miklósé, jegyz. Melczer Tibor. Magvető, Bp.
 Radnóti Miklós (2003): *Radnóti Miklós összegyűjtött versei és versfordításai*. Sajtó alá rend., utószó és jegyzetek Ferencz Győző. 2., jav. kiadás. Osiris, Bp.

